

Aristoteles

Aristoteles, MÖ 384/3 dolaylarında Stageira'da doğmuş, henüz genç yaşlarda Atina'ya giderek Platon'un Akademia'sına girmiştir. Akademia'da yirmi yılı aşkın bir süre kalan ve bu sürede hocası Platon'dan etkilenen Aristoteles daha sonra sırasıyla Assos'ta ve Midilli'de okullar kurmuş, dersler vermiştir. MÖ 343/2 dolaylarında Büyük İskender'in özel hocası olmuştur. Makedon sarayıyla kurduğu yakın ilişki Atina'da daima kuşkuyla karşılanmış hatta bu yüzden Atina'ya terk etmek zorunda dahi kalmıştır. Aristoteles MÖ 335/4 dolaylarında yeniden Atina'ya dönerek Liseum adlı okulu kurmuş ve burada önemli felsefi etkinliklerde bulunmuştur. Aristoteles farklı konularda birçok önemli eserler vermiştir. Tüm felsefe tarihinde bunca farklı konuda bunca önemli eser kaleme alabilmiş başka bir isim yoktur. Aristoteles'in, başta gelen eseri kuşkusuz mantık disiplini âdeta tek başına inşa ettiği Organon isimli eseridir. Bu eser Kategoriler (Kategoriai), Peri Hermeneias (Önerme Üzerine), I. Analitikler (Analytika I), II. Analitikler (Analytika II), Topikler (Topika) ve Sofistik Çürütmeler (Peri Sophistikon Elegkon) adlarını taşıyan altı kitaptan oluşur ve akıl yürütmenin dayandığı temel ilkeleri inceler. Metafizik, Aristoteles'in "İlk Felsefe" (protephilosophia) olarak adlandırdığı varlık sorunlarını ele alan hacimli bir eserdir. Bunun dışında doğayı incelediği Physika (Fizik), hayvanları ele aldığı Peri ta zoa historia (Hayvanlar Üzerine), ruh sorununu ele aldığı Peri Psykhe (Ruh Üzerine), ahlak sorunlarını ele aldığı Ethika Nikomakhea (Nikomakhos Ahlakı), Et-hika Eudemeia (Eudemos Ahlakı), devlet ve siyaset sorunlarını ele aldığı Politika ve Athenaion (Atinalıların Devleti), hitabeti ele aldığı Rhetorika ve sanat konularını ele aldığı Poetika isimli eserleri kaleme almıştır.

Aristoteles de tıpkı Platon gibi doğadaki tüm değişime rağmen değişmeksizin kalan bir öz, form ya da bulunması gerektiğini düşünmekteydi. Ama formu ya da ideayı görünür şeylerden ayrı görmedi, görünür şeylerde içkin olduğunu, görünür şeylerde kendisini dışa vurduğunu ve onlara biçimlerini kazandırdığını savundu. Aristoteles, maddenin form sayesinde gerçeklik kazandığını, form sayesinde biçimlenip belli niteliklere büründüğünü düşünmekteydi. Buna karşılık formun da ancak maddede kendisini gerçekleştirebileceğini, madde olmasaydı, formun kendisini asla açığa koyamayacağını savunmaktaydı. Ona göre form kazanmamış, formun kendisini gerçekleştirmediği madde varlık kazanmış sayılamazdı. Aristoteles'e göre varlık kazanma süreci, yani "oluş" (genesis) maddede gizil hâlde bulunan formun edimselleşmesidir. Her şey, kendi formunu, özünü mümkün olduğunca mükemmelleştirmek, tamamlamak amacına yönelmiştir.

Tüm varlıklar, formun edimselleşme derecesine göre aşağıdan yukarıya doğru sıralanırlar. En altta, formun pek az edimselleştiği maddeler, yani cansız varlıklar, en üstte salt form olan yani tamamen edimselleşmiş olan Tanrı durur. Tanrı hareket etmeyen hareket ettiricidir. Herhangi bir şeyin ya da bir bütün olarak evrenin meydana gelmesini sağlayan başlıca dört neden vardır; maddi neden, formel neden, amaç neden ve etker neden. Maddi neden bir şeyin yapıldığı malzeme, formel neden onun biçimi, amaç neden yapılış gayesi, etker neden ise söz konusu amaç doğrultusunda maddeyi biçimlendiren güçtür.

Form maddede edimselleştiğinde yani görünür evren düzeni meydana gelip tikeller varlık kazandıklarında daima belli nitelikleri, yüklemeleri ya da kavramları da taşıdıkları görülür. Bunlar; 1. Töz, 2. Nicelik, 3. Nitelik, 4. İlişki, 5. Yer, 6. Zaman, 7. Konum, 8. İyelik, 9. Etkinlik ve 10. Edilginliktir. Bu on kategoriden dokuzu ilenek, biri tözdür. Töz, en genel ifadesiyle “bir şeyi o şey yapan şey” olarak tanımlanabilir. Aristoteles’e göre doğa araştırması, madde yasalarının, her şeyden önce de hareket yasalarının incelenmesi demektir.

Ona göre ne kadar varlık kategorisi varsa o kadar çeşit hareket vardı. Aristoteles’te madde hareket ettirilen, form ise hareket ettirendir. O hâlde, bir şeyde form kendisini ne kadar açığa vurmuşsa ne kadar edimselleşmişse o şeydeki hareket de o ölçüde mükemmelleşecektir. Böylece Aristoteles, evreni başlıca üç kısma ayırır; Ay-altı âlem, yeryüzüdür. Evrenin bu bölümündeki her şey Empedokles’in dört nedeninden, yani toprak, su, hava ve ateşten meydana gelmişlerdir ve doğrusal olarak hareket ederler. Gök cisimleri ise esir denen bir maddeden meydana gelmişlerdir ve dairesel bir harekete sahiptirler.

Aristoteles bilimleri üçe ayırmıştır; Teorik Bilimler, Pratik Bilimler ve Poetik Bilimler. Teorik bilimler bilgiyi, bilginin kendisi adına, Pratik Bilimler doğru eyleyebilmek için bir araç olarak Poetik Bilimler ise bir şey üretmekte araç kılmak için isterler. Matematik, fizik, metafizik gibi disiplinler ilkinde, politika, retorik, strateji gibi bilimler ikincisine, sanat dalları ve zanaatlar üçüncüsüne girer. Aristoteles bunlar dışında bir de mantık disiplininden söz eder ki bu da diğer tüm bilimlerde yöntem olarak uygulanabilecek olan disiplindir ve esası da doğru akıl yürütmenin biçimlerini çözümlenmek, ilkelerini, kurallarını belirlemektir. Mantık, en genel ifadesiyle doğru çıkarımlar türetme yöntemidir ki bunun da iki biçimi vardır; tüm dengelim ve tümevarım. Tüm dengelim tümelden tikele, tümevarım tikelden tümele varan akıl yürütme biçimidir.

Geçerli bir akıl yürütme mutlaka kendiliğinden açık olan temel ilkelere dayandırılmalıdır. Bu ilkeler üç tanedir; 1) Özdeşlik ilkesi, 2) Çelişmezlik ilkesi,

3) Üçüncü hâlin imkânsızlığı ilkesi. Özdeşlik ilkesi her şeyin kendi kendisiyle özdeş olduğunu ifade eder (A, A'dır). Çelişmezlik ilkesi, varlık bakımından, bir şeyin hem A hem A-olmayan olamayacağını, önerme bakımından düşünüldüğünde ise bir önermenin hem doğru hem yanlış olamayacağını, Üçüncü hâlin imkânsızlığı ilkesi ise varlık bakımından düşünüldüğünde bir şeyin ya A ya da A-olmayan olabileceğini, bunun dışında bir seçenek olmadığını, önerme bakımından düşünüldüğünde ise bir önermenin ya doğru ya yanlış olacağını üçüncü bir şikkın mümkün olmadığını ifade eder.

Aristoteles, ruhun parçalarından ziyade farklı yetilerinden söz edilmesi gerektiğini savunmuş ve ruh göçü öğretilerini eleştirmiştir. Ona göre ruhun bedenden bütünüyle ayrılıp kendi başına bir yaşam sürebileceğini düşünmek doğru değildir. Form ile madde asla ayrı olmadıkları, birbirlerine bağlı oldukları gibi ruh ile beden de daima bir arada bulunurlar.

Aristoteles, ruhu bir hareket ilkesi olarak görmekte ve maddenin hareketini forma bağladığı gibi bedenin hareketini de ruha bağlamaktaydı. Bu özellikleriyle ruh bedenin hareketinin kaynağı, bedenin nihai nedeni ve gerçek tözü olmaktadır. Aristoteles'e göre bitkiler ve hayvanlarda da ruh bulunur. Bitkilerde ruh, sadece beslenme ruhu düzeyinde hayvanlarda ise beslenme ruhunun yanı sıra duyum ruhu olarak ortaya çıkar. İnsan ise hem beslenme hem duyum hem de akılsal ruha sahiptir. Akılsal ruh da edilgin ve etkin akıl olarak ikiye ayrılır. Etkin akıl soyut düşünmenin olup bittiği ölümsüz bir yapı iken edilgin akıl bedenle bir arada bulunan ve duyumlar ya da algı yoluyla edinilen bilgilerin toplandığı akıldır. İnsan bu ölümsüz akılsallıkla hayvanlarla Tanrı arasında bir konumda durur.

Platon'da olduğu gibi Aristoteles etiğinde de eylemler daima bir erek doğrultusunda incelenirler ve tüm insani eylemler son kertede insanın iyiliği, mutluluğu amacına yönelmişlerdir. Böylece Aristoteles'in etik anlayışı da "mutluluk ahlaki" olarak adlandırılır. Aristoteles'e göre iyi olma ya da mutluluk erdeme uygun etkinliklerle elde edilebilir. Erdem, insanın kendi amacına uygun durumda olması, doğasına uygun eylemesi, ruhun farklı bölümlerinin doğru biçimde hareket etmesi, bedenin işlevlerini uygun biçimde yerine getirmesine bağlıdır. Eylemin ahlaki değer taşıyabilmesi için gönüllü, bilinçli ve özgür biçimde seçilmiş olması gerekir.

Aristoteles'e göre erdemli bir kişilik, insanın özgür seçimleriyle daima erdemi seçerek ve bunu alışkanlık hâline getirerek başarılabilir bir amaçtır. Etik erdemler, insanın istemesinin ve seçimlerinin eğitilmesiyle oluşurlar.

Aristoteles'e göre erdem, insanın aşırılıklardan ve eksiklikten kaçması, daima ortayı araması, onu tercih etmesidir. Yani erdem, tercihlere ilişkin bir huy: Akıl tarafından ve aklı başında insanın belirleyeceğiyle belirlenen, bizle ilgili olarak orta olanda bulunma huyudur. Aristoteles etik erdemlerin yanı sıra bir de dianoetik erdemlerden söz eder. Zorunlu ve ezeli-ebedi şeylerin bilgisi olan bilim, şeyleri nasıl meydana getireceğimizin bilgisi olan sanat, bilimin kendilerinden hareket ettiği ilk ilkelerin bilgisini veren sezgisel akıl, insan hayatının amaçlarının nasıl sağlanabileceğinin bilgisini veren pratik bilgelik ve sezgisel akılla bilimin birliğini ifade eden felsefi yani teorik bilgelik dianoetik erdemleri oluşturur. Aristoteles, adalet bahsine ise sözcüğün iki ayrı anlamını ayırarak başlar; 1) Yasaya uygun olan 2) Doğru ve eşit olan. İlk anlam adaletin tümel, evrensel kullanımına karşılık gelir. Bu ikincisi de kendi içinde ikiye ayrılır; 1) "Dağıtıcı" ya da "pay edici" adalet, 2) "Düzeltilici" adalet. Dağıtıcı adalet sitenin ya da toplumun getirilerini, kazançlarını yurttaşlar arasında adil biçimde pay etmek esasına dayanır. Düzeltilici adalet ise yurttaşlar arasında başgösteren anlaşmazlıkların giderilmesi suçların cezalandırılması esasına dayanır.

Platon gibi Aristoteles de insanı toplumsal bir varlık olarak görmüş, onu daima içinde yaşadığı toplumla birlikte düşünmüştür. İnsanın kendi iyisine ve mutluluğa ulaşabilmesi ancak devlet ve toplum yaşamı içinde mümkündür. Devlet de insanın mutluluğu için vardır. Devlet de tıpkı doğada varolan şeyler gibi doğal bir varlıktır çünkü insanın doğal ihtiyaçlarından ve eğilimlerinden doğmuştur ve insan doğası gereği toplumsal ve siyasal bir hayvandır. İdeal site nüfus ve toprak bakımından amacını gerçekleştirecek büyüklüktedir ve çiftçilerden, zanaatkârlardan, zengin tüccarlardan, askerlerden, din adamlarından ve yargıçlardan oluşur. Devlet büyük bir eğitim kurumu olarak yurttaşlarını akli ve ahlaki bir eğitimden geçirir. Aristoteles kendi çağındaki site düzenlerini üç iyi, üç kötü olmak üzere altıya ayırmıştır. Krallık, aristokrasi ve politi kamunun yararının gözetildiği sağlıklı rejim türleri olarak değerlendirilirken tiranlık krallığın, oligarşi aristokrasinin, demokrasi ise politinin yozlaşmış ve bozulmuş hâli olarak incelenir. Aristoteles krallığın ve aristokrasinin en ideal rejimler olabileceğini savunsa da bu rejimleri sağlıklı biçimde işletecek bilge yöneticiler bulmanın güçlüğünden dolayı politiyi en gerçekleştirilebilir rejim olarak destekler. Platon'un Devlet'te çizdiği idealist tabloya karşılık Aristoteles nisbeten gerçekçi siyasi öğretiler geliştirmiştir.